

मैत्रावरुणर्वसिष्ठः। (राक्षोघ्नं) इन्द्रासोमौ, ८, १६, १९-२२ इन्द्रः, ९, १२-१३ सोमः, १०, १४ अग्निः, ११ देवाः, १७ ग्रावाणः, १८ मरुतः, २३ (पूर्वार्धस्य) वसिष्ठाशीः, (उत्तरार्धस्य) पृथिव्यन्तरिक्षे। त्रिष्टुप्, १ - त्र, २१, २३ जगती, ७ जगती त्रिष्टुप्वा, २५ अनुष्टुप्।

इन्द्रासोमा तपतं रक्षं उज्जतं न्यर्पयतं वृषणा तमोवृधः।

परां शृणीतमचितो न्योषतं हतं नुदेथां नि शिशीतमत्रिणः॥ ७.१०४.०१

इन्द्रासोमा- हे इन्द्रासोमौ । इन्द्र ईशनाधिदेवता । सोमो रसाधिदेवता । रक्षः- स्वार्थैकपरभावनानि । तपतम्- सन्तापयतम् । उज्जतम्- हिंस्तम् । वृषणा- वर्षकौ । तमोवृधः- तमोवर्धकान् । न्यर्पयताम्- अधः पातयतम् । अचितः- अप्राज्ञान् । परा शृणीतम्- पराङ्मुखा यथा भवन्ति तथा हिंस्तम् । अत्रिणः- भक्षकान् । हतम्- नाशयतम् । नुदेथाम्- दूरे प्रेरयतम् । नि- नितराम् । शिशीतम्- तनूकुरुतम् ॥१॥

इन्द्रासोमा समघशंसमभ्यशं तपुयस्तु चरुरग्निवाँ इव।

ब्रह्मद्विषे क्रव्यादे घोरचक्षसे द्वेषो धत्तमनवायं किमीदिने॥ ७.१०४.०२

इन्द्रासोमा- इन्द्रासोमौ । अघशंसम्- अनर्थशंसकम् । अघम्- पापम् । अभि- अभिभवतम् । तपुः- तापकं रक्षः । अग्निवान् चरुः- अग्नितप्तश्चरुः । इव । ययस्तु- आयस्यतु आयासं प्राप्नोतु । उपक्षीयताम् । ब्रह्मद्विषे- ऋषिद्वेष्ट्रे । क्रव्यादे- मांसभक्षिणे । घोरचक्षसे- घोरदर्शनाय । किमीदिने- किमिदानीमिति चरते । अनवायम्- अव्यवायमनवयवं यथा भवति तथा । द्वेषः- द्वेषम् । धत्तम्- धारयतम् ॥२॥

इन्द्रासोमा दुष्कृतौ वव्रे अन्तरनारम्भणे तमसि प्र विध्यतम्।

यथा नातः पुनरेकंश्चनोदयत्तद्वामस्तु सहसे मन्युमच्छवः॥ ७.१०४.०३

इन्द्रासोमा । दुष्कृतः- पापकृतः । वव्रे- वारके । अनारम्भणे- अनालम्बने । तमसि- अन्धकारे ।
अन्तः- मध्ये । प्र- प्रकर्षेण । विध्यतम्- ताडयतम् । यथा । अतः- तस्मादन्धकारात् । एकश्चन-
एकोपि । पुनः । न । उद्यत्- उद्गच्छेत् । तथा । वाम्- युवयोः । मन्युमत्- क्रोधयुक्तम् । शवः-
बलम् । सहसे- शत्र्वभिभवाय । अस्तु- भवतु ॥३॥

इन्द्रासोमा वर्तयतं दिवो वधं सं पृथिव्या अघशंसाय तर्हणम् ।

उत्तक्षतं स्वर्यं पर्वतेभ्यो येन रक्षो वावृधानं निजूर्वथः ॥ ७.१०४.०४

इन्द्रासोमा । दिवः पृथिव्याः- द्यावापृथिव्योः । अघशंसाय- पापिने । तर्हणम्- हिंसकम् । वधम्-
प्रहरणम् । सं वर्तयतम्- प्रवर्तयतम् । येन । वावृधानम्- वर्धमानम् । रक्षः । निजूर्वथः- हिंस्तम् ।
स्वर्यं- तमुपतापकं वज्रम् । पर्वतेभ्यः- मेघेभ्यः । उत्तक्षतम्- तनूकुरुतम् ॥४॥

इन्द्रासोमा वर्तयतं दिवस्पर्यग्नितप्तेभिर्युवमश्महन्मभिः ।

तपुर्वधेभिरजरेभिरत्रिणो नि पशानि विध्यतं यन्तु निस्वरम् ॥ ७.१०४.०५

इन्द्रासोमा । दिवः- नभसः । परि । अग्नितप्तेभिः- अग्निसन्तप्तैः । अश्महन्मभिः-
अश्मवद्धननसाधनैः । तपुर्वधेभिः- तापकप्रहारैः । अजरेभिः- अनुपक्षीयमाणैः । युवम्- युवाम् ।
अत्रिणः- भक्षकस्य । पशानि- पार्श्वस्थाने । नि- नितराम् । विध्यतम्- ताडयतम् । तानि । निस्वरम्-
निःशब्दम् । यन्तु- अपगच्छन्तु ॥५॥

इन्द्रासोमा परि वां भूतु विश्वत इयं मतिः कक्ष्याश्वैव वाजिना ।

यां वां होत्रां परिहिनोमि मेधयेमा ब्रह्माणि नृपतीव जिन्वतम् ॥ ७.१०४.०६

इन्द्रासोमा । इयम्- एषा । मतिः । वाजिना- बलिनौ । वाम्- युवाम् । विश्वतः- सर्वतः । कक्ष्या-
कक्षबन्धनी रज्जुः । अश्वेव- अश्वं यथा परिगृह्णाति तथा । परि भूतु- परिगृह्णातु । याम् । वाम्-
युवयोः । होत्राम्- वाचम् । मेधया- बुद्ध्या । परिहिनोमि- प्रेरयामि । तस्याः सम्बन्धीनि । इमा-
इमानि । ब्रह्माणि- उपासनानि । नृपतीव- राजानाविव भवन्तौ । जिन्वतम्- प्रीणयतम् ॥६॥

प्रति स्मरेथां तुजयद्भिरेवैर्हतं द्रुहो रक्षसौ भङ्गुरावतः।

इन्द्रासोमा दुष्कृते मा सुगं भूद्यो नः कदा चिदभिदासति द्रुहा ॥ ७.१०४.०७

तुजयद्भिः- त्वरमाणैः। एवैः- प्राणाश्चैः। प्रति स्मरेथाम्- अभिगच्छतम्। द्रुहः-
द्रोहकारीणि। भङ्गुरावतः- भञ्जकानि। रक्षसः- रक्षांसि। हतम्- नाशयतम्। इन्द्रासोमा। यः। नः-
अस्मान्। कदा चित्। द्रुहा- द्रोहभावेन। अभिदासति- उपक्षपयति। दुष्कृते- तस्मै। पापकारिणे।
सुगम्- सुखम्। मा। भूत्- भवतु ॥७॥

यो मा पाकेन मनसा चरन्तमभिचष्टे अनृतेभिर्वचोभिः।

आप इव काशिना संगृभीता असन्नस्त्वासंत इन्द्र वक्ता ॥ ७.१०४.०८

यः। मा- माम्। पाकेन- पक्वेन। मनसा- चित्तेन। चरन्तम्। अनृतेभिः- असत्यैः। वचोभिः-
वाक्यैः। अभिचष्टे- अभिपश्यति। सः। इन्द्र- परमेश्वर। आप इव। काशिना- मुष्टिना। संगृभीताः-
यथा संगृहीता विशीर्णा भवन्ति तथा। असतः- असत्यस्य। वक्ता। असन्- अविद्यमान एव।
अस्तु- भवतु ॥८॥

ये पाकशंसं विहरन्त एवैर्ये वा भद्रं दूषयन्ति स्वधाभिः।

अहये वा तान्प्रददातु सोम आ वा दधातु निर्रहतेरुपस्थे ॥ ७.१०४.०९

ये। पाकशंसम्- सत्यवाचम्। एवैः- गतिमतीभिः स्वशक्तिभिः। विहरन्ते- विशेषेण हरन्ति। ये।
स्वधाभिः- स्वधारणाभिः। भद्रम्- मङ्गलम्। दूषयन्ति- अन्तरायभूताः क्लेशयन्ति। तान्। सोम-
रसाधिदैवत। अहये- सर्पाय। प्रददातु- प्रयच्छतु। निर्रहतेः उपस्थे- पापदेवताया अन्तिके। आ
दधातु- आस्थापयतु ॥९॥

यो नो रसं दिप्सति पित्वो अग्ने यो अश्वानां यो गवां यस्तनूनाम्।

रिपुः स्तेनः स्तेयकृद्भ्रमेतु नि ष हीयतां तन्वा३ तना च ॥ ७.१०४.१०

यः । नः- अस्मभ्यम् । पित्वः- अन्नस्य । अश्वानाम्- तुरगाणाम् । गवाम्- धेनूनाम् । तनूनाम्-
देहानाम् । रसम् । दिप्सति- जिघांसति । अग्ने । सः । रिपुः- शत्रुः । स्तेनः- चोरः । स्तेयकृत्-
अपहर्ता । दभ्रम्- हिंसाम् । एतु- प्राप्नोतु । सः । तन्वा तना च- स्वदेहेन तनयेन च । नि- नितराम् ।
हीयताम्- हीनो भवतु ॥१०॥

परः सो अस्तु तन्वा॑ तना॑ च तिस्रः पृथिवी॑रधो अस्तु विश्वाः ।

प्रति॑ शुष्यतु यशो॑ अस्य देवा॒ यो नो॒ दिवा॒ दिप्सति॑ यश्च॒ नक्तम्॥ ७.१०४.११

हे देवाः । यः । नः- अस्मान् । दिवा नक्तम्- रात्रिन्दिवम् । दिप्सति- जिघांसति । सः । तन्वा तना
च । परः- परस्तात् । अस्तु- भवतु । विश्वाः तिस्रः पृथिवीः अधः- लोकत्रयच्युतः । अस्तु- भवतु ।
अस्य- एतस्य । यशः- कीर्तिः । प्रति शुष्यतु- शोषणं प्राप्नोतु ॥११॥

सुविज्ञानं चिकितुषे जनाय सच्च असच्च वचसी पस्पृधाते ।

तयो॑र्यत्सत्यं यतर॑रद्वजीयस्तदित्सोमो॑ऽवति॒ हन्त्यासत्॥ ७.१०४.१२

सुविज्ञानम् । चिकितुषे- ज्ञातवते । जनाय । सच्च असच्च- सत्यानृतवचने । पस्पृधाते- परस्परं
स्पर्धेते । तयोः । यत् । सत्यम् । यतरत्- यच्च । ऋजीयः- ऋजुतमम् । तत् । एति- एव । सोमः ।
अवति- रक्षति । असत्- असत्यवचनम् । हन्ति- नाशयति ॥१२॥

न वा उ सोमो वृजिनं हिनोति न क्षत्रियं मिथुया धारयन्तम् ।

हन्ति॒ रक्षो॒ हन्त्यास॒द्वदन्त॑मु॒भाविन्द्र॑स्य प्रसितौ शयाते ॥ ७.१०४.१३

सोमः । वृजिनम्- निषिद्धकर्माणम् । न । हिनोति- प्रेरयति । मिथुया धरन्तम्- मिथ्याधारकम् ।
क्षत्रियम्- शासकं वीरम् । न स्वीकरोति । रक्षः- स्वार्थम् । हन्ति- नाशयति । असत् वदन्तम्-
असद्वचनम् । हन्ति । उभौ । इन्द्रस्य । प्रसितौ- बन्धने । शयाते- पातितौ ॥१३॥

यदि वाहमनृतदेव आस मोघं वा देवाँ अप्यूहे अग्ने ।

किम॒स्मभ्यं॑ जातवेदो हृणीषे द्रोघ॒वाच॑स्ते निर्ऋ॒थं स॑चन्ताम् ॥ ७.१०४.१४

यदि । अहम् । अनृतदेवः- असत्यः । आस- भवामि । तर्हि । अग्ने । मोघम्- निष्फलमेव । देवान् ।
अप्यूहे- उपगच्छामि । जातवेदः- जातविद्य । किम् । अस्मभ्यम्- अस्मान् । हृणीषे- क्रुध्यसि ।
ते- अमूः । द्रोघवाचः- द्रोहमिथ्यावाचः । निःशेषेणार्तिम् । सचन्ताम्- सेवन्ताम् ॥१४ ॥

अद्या मुरीय यदि यातुधानो अस्मि यदि वायुस्ततप पूरुषस्य ।

अद्या स वीरैर्दशभिर्वि यूया यो मा मोघं यातुधानेत्याह ॥ ७.१०४.१५

यदि । यातुधानः- हिंसकः । अस्मि- भवामि । यदि । पूरुषस्य- मनुष्यस्य । आयुः । ततप-
सन्तापितवान् । तर्हि । अद्यैव । मुरीय- म्रियेय । यद्यहं न यातुधानः । तर्हि । यः । मा- माम् ।
मोघम्- वृथा । यातुधान- हिंसकः । इति । आह- वदति । सः । दशभिः- प्रभूतैः । वीरैः- स्वपुरुषैः ।
वि यूयाः- वियुक्तो भवतु ॥१५ ॥

यो मायातुं यातुधानेत्याह यो वा रक्षाः शुचिरस्मीत्याह ।

इन्द्रस्तं हन्तु महता वधेन विश्वस्य जन्तोर्धमस्पदीष्ट ॥ ७.१०४.१६

यः । मा- माम् । अयातुम्- अहिंसकम् । यातुधान- हिंसकः । इत्याह । यः । अहम् । शुचिः-
तापकः । रक्षाः- राक्षसः । इत्याह । तम् । महता- बृहता । वधेन- प्रहरणेन । इन्द्रः । हन्तु-
हिनस्तु । विश्वस्य- सर्वस्य । जन्तोः- प्राणिनः । अधमः- अधः । पदीष्ट- पततु ॥१६ ॥

प्र या जिगाति खर्गलेव नक्तमप द्रुहा तन्वश् गूहमाना ।

वव्राँ अनन्ताँ अव सा पदीष्ट ग्रावाणो घ्नन्तु रक्षसं उपब्दैः ॥ ७.१०४.१७

या । नक्तम्- रात्रौ । द्रुहा- द्रोहभावेन । खर्गलेव- उलूकीव । तन्वम्- देहम् । अप गूहमाना-
वृण्वती । प्र- प्रकर्षेण । जिगाति- गच्छति । अनन्तान् । वव्रान्- गतान् । सा । अव पदीष्ट- पततु ।
ग्रावाणः- सोमाभिषवपाषाणाः । उपब्दैः- अभिषवशब्दैः । आध्यात्मिके रसनिष्पादकं चित्तस्थैर्यं
मन्त्रशब्देन । रक्षसः । घ्नन्तु- नाशयन्तु ॥१७ ॥

वि तिष्ठध्वं मरुतो विक्ष्विच्छत गृभायत रक्षसः सं पिनष्टन ।

वयो ये भूत्वी पतर्यन्ति नक्तभिर्ये वा रिपो दधिरे देवे अध्वरे ॥ ७.१०४.१८

मरुतः- हे वाताः प्राणविशेषाः । वि- विशेषेण । तिष्ठध्वम्- तिष्ठत । विक्षु- प्रजासु । इच्छत- हितं कामयत । रक्षसः- रक्षांसि । गृभायत- गृहीत । सं पिनष्टन- चूर्णीकुरुत । ये । नक्तभिः- रात्रौ । वयः- पक्षिणः । भूत्वी- भूत्वा । पतयन्ति- पतन्ति । ये । देवे- दीप्ते । अध्वरे- ध्वररहितकर्मणि । रिपः- अन्तरायभूता हिंसाः । दधिरे- धृतवन्तः । तान् । चूर्णयत ॥१८॥

प्र वर्तय दिवो अश्मानमिन्द्र सोमशितं मघवन्सं शिशाधि ।

प्राक्तादपाक्तादधरादुदक्तादभि जहि रक्षसः पर्वतेन ॥ ७.१०४.१९

दिवः- नभसः । अश्मानम्- अशनिम् । प्र वर्तय- प्रेरय । इन्द्र । सोमशितम्- सोमेन तीक्ष्णीभूतं यजमानम् । मघवन् । सं शिशाधि- संस्कुरु । प्राक्तात्- प्राच्याः । अपाक्तात्- प्रतीच्याः । अधरात् । उदक्तात्- उत्तरतः । रक्षसः- रक्षांसि । पर्वतेन- वज्रेण । जहि- मारय ॥१९॥

एत उ त्वे पतयन्ति श्रयातव इन्द्रं दिप्सन्ति दिप्सवोऽदाभ्यम् ।

शिशीते शक्रः पिशुनेभ्यो वधं नूनं सृजदशनिं यातुमद्भ्यः ॥ ७.१०४.२०

त्वे एते- त इमे । श्रयातवः- स्वशुनकैर्हिंसन्तः । दिप्सवः- हिंसकाः । अदाभ्यम्- अहिंस्यम् । इन्द्रम् । दिप्सन्ति- जिघांसन्ति । पतयन्ति- तस्मात्पतन्ति च । शक्रः- शक्त इन्द्रः । पिशुनेभ्यः- कपटेभ्यः । वधम्- प्रहरणम् । शिशीते- तीक्ष्णीकरोति । नूनम्- निश्चयेन । यातुमद्भ्यः- हिंसकेभ्यः । अशनिम्- वज्रम् । सृजत्- सृजतु ॥२०॥

इन्द्रो यातूनामभवत्पराशरो हविर्मथीनामभ्याश्विवासताम् ।

अभीदु शक्रः परशुर्यथा वनं पात्रेव भिन्दन्सत एति रक्षसः ॥ ७.१०४.२१

इन्द्रः । यातूनाम्- हिंसकानाम् । हविर्मथीनाम्- हवींषि मथनताम् । आविवासताम्- आगच्छताम् । रक्षसाम् । पराशरः- पराशातयिता भवति । शक्रः- शक्त इन्द्रः । परशुः । वनम् । यथा - इव । पात्रेव भिन्दन्- पात्राणि भिन्दन्निव । सतः- प्राप्तान् । रक्षसः- राक्षसान् । अभ्येति- अभिगच्छति । सत इति प्राप्तस्येति यास्कवचनम् ॥२१॥

उलूकयातुं शुशुलूकयातुं जहि श्वयातुमुत कोकयातुम्।

सुपर्णयातुमुत गृध्रयातुं दृषदेव प्र मृण रक्ष इन्द्र ॥ ७.१०४.२२

उलूकयातुम्- महोलूकरूपेण हिंसकम्। शुशुलूकयातुम्- अल्पोलूकरूपेण हिंसकम्। श्वयातुम्-
शुनकरूपेण हिंसकम्। कोकयातुम्- चक्रवालरूपेण हिंसकम्। सुपर्णयातुम्- सुपर्णरूपेणागत्य
हिंसकम्। उत- अपि च। गृध्रयातुम्- गृध्ररूपेण हिंसकम्। रक्षः। इन्द्र। दृषदेव- पाषाणेनेव। प्र
मृण- मारय ॥२२॥

मा नो रक्षौ अभि नङ्यातुमावतामपोच्छतु मिथुना या किमीदिना।

पृथिवी नः पार्थिवात्पात्वंहसोऽन्तरिक्षं दिव्यात्पात्वस्मान् ॥ ७.१०४.२३

नः- अस्मान्। रक्षः। मा। अभि नट्- अभिव्याप्नोतु। यातुमावताम्- हिंसकानाम्। मिथुना-
मिथुनानि। किमीदिना- किमिदानीमिति यानि चरन्ति जिघांसया तानि। अपोच्छतु- विवासयतु।
पृथिवी- भूमिः। नः- अस्मात्। पार्थिवात्- भौमात्। अंहसः- अघात्। पातु- रक्षतु। अन्तरिक्षम्।
दिव्यात्- नभोजादघात्। अस्मान् पातु ॥२३॥

इन्द्र जहि पुमांसं यातुधानमुत स्त्रियं मायया शाशदानाम्।

विग्रीवासो मूरदेवा ऋदन्तु मा ते दृशन्सूर्यमुच्चरन्तम् ॥ ७.१०४.२४

इन्द्र- परमेश्वर। यातुधानम्- हिंसकम्। पुमांसम्- पुरुषम्। जहि- नाशय। उत- अपि च।
मायया- कापट्येन। शाशदानम्- हिंसन्तीम्। स्त्रियम्- नारीम्। जहि। मूरदेवाः- मूढाः।
विग्रीवासः- हीनग्रीवाः। दन्तु- नश्यन्तु। ते। उच्चरन्तम्- उद्गच्छन्तम्। सूर्यम्। मा। दृशन्-
पश्यन्तु ॥२४॥

प्रति चक्ष्व वि चक्ष्वेन्द्रश्च सोम जागृतम्।

रक्षौभ्यो वधमस्यतमशनिं यातुमर्धः ॥ ७.१०४.२५

इन्द्रश्च सोम- इन्द्रसोमौ । प्रति चक्ष्व- प्रत्येकं पश्यतम् । वि चक्ष्व- विशेषेण पश्यतम् । जागृतम्-
जागरूकौ भवतम् । रक्षोभ्यः- स्वार्थेभ्यः । यातुमद्भ्यः- हिंसकेभ्यः । अशनिम्- वज्राख्यम् ।
वधम्- प्रहरणम् । अस्यतम्- क्षिपतम् ॥२५॥

Dr. Rangraji